

# بررسی تأثیر افزایش استفاده از فضای مجازی بر پدیده طلاق و تعارضات زناشویی در دهه-

## های اخیر

مریم رضایی<sup>۱</sup>

### چکیده

ظهور تکنولوژی‌های نوین ارتباطی در عصر حاضر به همراه تحولاتی که در فضای مجازی به وجود آمده است، موجب بروز تغییرات عمده‌ای در سبک زندگی انسان‌ها شده و بسیاری از کارکردهای خانواده را دچار اختلال کرده است. فضای مجازی در کنار مزایای بی‌شمار، دارای معایب شایان توجهی نیز می‌باشد و می‌تواند آسیب‌های اخلاقی، فرهنگی، اقتصادی، روحی و روانی زیادی را برای خانواده و روابط اعضای آن در پی داشته باشد و آسیب‌های جبران ناپذیری به جنبه‌های مختلف نظام خانواده، وارد سازد. به عبارتی شبکه‌های اجتماعی، به عنوان وسیع‌ترین و سریع‌ترین شبکه‌ی ارتباطی در عصر کنونی، بیشترین تأثیر منفی را بر روی زندگی زناشویی داشته و باعث بروز پدیده‌ی طلاق شده است. در این مقاله نیز سعی شده تا ماهیت فضای سایبری و زیر مجموعه‌های آن مانند شبکه‌های اجتماعی مختلف، مورد بررسی قرار گیرد تا این موضوع تبیین شود که افزایش استفاده از فضای مجازی چه تاثیری بر ظهور پدیده طلاق و تعارضات زناشویی در دهه‌های اخیر داشته است.

**کلیدواژه:** فضای مجازی، طلاق، تعارضات زناشویی، شبکه‌های اجتماعی

---

<sup>۱</sup> طلبه سطح ۲

maryamrezaei۵۴۶۲۵۴۶۲@gmail.com

جامعه ایران مانند بسیاری از جوامع ارزشی، در دوران گذار از سنت به مدرنیته، در رویارویی با فرایند جهانی شدن و با ورود به عصر اطلاعات و ارتباطات، با چالش‌ها و آسیب‌های اجتماعی نوپدیدي مواجه است. بخشی از این چالش‌ها و آسیب‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم به ظهور و توسعه رسانه‌های نوین باز می‌گردد. اگر آنچه مک لوهان (۱۹۶۴) در کتاب "شناخت رسانه‌ها"<sup>۱</sup> بیان کرده است حاوی حقایقی باشد، لازم است که به طور جدی درباره نقش محوری رسانه‌ها در تغییرات و تحولات اجتماعی، فرهنگی و ارزشی تأمل بیشتری داشته باشیم؛ «به اعتقاد او جوامع بشری تحت تأثیر ماهیت رسانه‌هایی هستند که در آن جوامع غالب است. بنا به نظریه ارتباطات، رسانه‌ها (اعم از چاپی، دیجیتالی، اینترنتی، ماهواره‌ای) عمیقاً نظام ارزشی جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهند» (تقی زاده، ۱۳۹۱). از بین انواع مختلف فناوری‌ها و رسانه‌ها در دو دهه اخیر، ماهواره و فضای مجازی بیش از دیگران در معرض اتهام برای تغییرات تحولات و انحرافات اجتماعی بوده‌اند. اگر بخواهیم به تبیین مفهوم فضای مجازی و مشتقات آن بپردازیم؛ باید گفت که مفهوم فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی و یا به بیان دقیق‌تر فضای سایبر، به مجموعه‌هایی از ارتباطات درونی انسان‌ها از طریق کامپیوتر و وسایل مخابراتی، بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی، اطلاق می‌شود. به بیان ساده‌تر، فضای مجازی نوعی مکان مجازی است که در آن، افراد با یکدیگر ارتباط برقرار می‌نمایند و این ارتباط توسط فناوری‌های اینترنتی ممکن شده است (نیکبخش، ۱۳۹۷).

در حقیقت شبکه‌های اجتماعی، محل گردهمایی صدها میلیون کاربر اینترنت است که بدون توجه به مرز، زبان، جنس و فرهنگ، به تعامل و تبادل اطلاعات می‌پردازند. به طور کلی از طریق اطلاعاتی که بر روی پروفایل افراد قرار می‌گیرد؛ مانند عکس کاربر، اطلاعات شخصی و علایق، برقراری ارتباطات تسهیل می‌گردد. کاربران می‌توانند پروفایل‌های دیگران را ببینند و از طریق برنامه‌های کاربردی مختلف مانند ایمیل و چت با یکدیگر ارتباط برقرار کنند (احمدوند و مرتضوی، ۱۳۹۹).

افراد در شبکه‌های اجتماعی می‌توانند هویتی کاملاً دلخواه داشته باشند و بر پایه‌ی همان هویت دلخواه، ارتباط مجازی خود را با دیگران گسترش دهند. با آمدن شبکه‌های اجتماعی مجازی، شکل جدیدی از زندگی در فضای مجازی شکل گرفت و روابط میان افراد با شکل سنتی آن تفاوت کرد و تأثیر غیرقابل انکاری را بر روابط اجتماعی بر جای گذاشت (مظفری‌نیا، ۱۳۹۵). این شبکه‌ها قادرند تا با جایگزینی ارزش‌های مدرن به جای ارزش‌های سنتی، سبک زندگی جدیدی را ترویج نموده و چالشی جدی بین الگوهای رفتاری زوجین و خانواده‌ها، ایجاد نمایند (صدیق بنای، ۱۳۸۷).

---

<sup>۱</sup> Understanding Media

از طرفی خانواده، شالوده‌ی هر جامعه‌ی متمدن است. در واقع، خانواده است که به اعضای خود احساس آرامش می‌دهد و طی قرن‌های متمادی به عنوان پایدارترین و مؤثرترین وسیله‌ی حفظ ویژگی‌های فرهنگی و عامل انتقال آنها به نسل‌های بعدی بوده است. (فاضلی، ۱۳۸۲). همچنین شایان ذکر است به دلیل ضعف سواد رسانه‌ای در کشور ما، جامعه و خانواده ایرانی به شکل مضاعفی در معرض آسیب‌های نوپدید حاصل از این رسانه‌ها قرار گرفته‌است (تقی زاده، ۱۳۹۱).

در سال‌های اخیر نیز، پدیده‌ی «طلاق» در کشور به شدت در حال افزایش بوده است. سیر صعودی طلاق در کشور، در حال جابجا کردن رکوردهای جهانی است. با توجه به رشد و گسترش شبکه‌های اجتماعی مجازی و استفاده‌ی روزافزون از این فناوری جدید، شاهد ورود عناصر فرهنگی جدیدی در میان خانواده‌ها و حریم خصوصی آنها هستیم که باعث پیدایش سلیقه‌ها، نگرش‌ها و باورهای متفاوتی در میان آنها شده است (احمدوند و مرتضوی، ۱۳۹۹).

با ورود گوشی‌های دارای امکانات و شرایط نرم افزاری، دریافت شبکه‌هایی چون واتس آپ، ویچت، تلگرام، اینستاگرام و قرار دادن آنها در اختیار جوانان باید انتظار ورود و نفوذ ضد ارزش‌ها و ضد فرهنگ‌ها را نیز داشته باشیم. در حقیقت، ابزارهای فرهنگی را وارد می‌کنیم، اما فرهنگ استفاده از آنها را توسعه نداده‌ایم. همین امر باعث می‌شود که یک فرد، ساعت‌ها از گوشی همراه خود استفاده کند اما نه به طور صحیح و منطقی؛ چراکه الگوی فرهنگی درست برای استفاده از این‌گونه ابزارها در اختیار او قرار نگرفته است (شیخی، ۱۳۹۵)؛ و همین موارد آرام آرام در میان اعضای خانواده، به ویژه مرد و زن اختلاف و مشکل به بار می‌آورد.

همچنین مطالعه این موضوع از این جهت حائز اهمیت است که در پس زمینه‌ی عُرف جامعه ما، ارزش‌هایی چون آبروداری، حیا و پوشش مناسب، چیزی است که همیشه مورد تاکید و پذیرش اکثر افراد جامعه قرار گرفته است؛ اما معمولاً آنچه در شبکه‌های اجتماعی تبلیغ می‌شود، از نوع پوشش و آرایش و رفتار و لحن صحبت کردن، متضاد با فرهنگ جامعه ماست؛ و این رفتارها، بعد از مدتی در لایه‌های ذهنی مخاطب می‌نشینند و به رفتاری نهادینه شده در او تبدیل می‌شود (شیخی، ۱۳۹۵).

حال اگر این نهادینه شدن در اذهان و افکار نوجوانان و جوانان شکل گیرد، زندگی مشترک آنان را در آینده با مشکلات متعددی از جمله اختلاف و تعارض مواجه می‌سازد؛ یقیناً یکی از مهم‌ترین این معضلات، پدیده «طلاق» و روابط زوجین و میزان رضایت زناشویی» است؛ چرا که صدمه‌های وارده از این معضل بر پیکره خانواده که مرکز ثقل جامعه محسوب می‌شود، وارد می‌آید. از این رو بررسی مسئله ذکر شده اهمیت دو چندان پیدا می‌کند. در طی سالیان اخیر نیز مطالعات بسیاری در این زمینه صورت گرفته است:

از جمله مطالعاتی که در این زمینه انجام شده، مربوط به شرکت حقوق و قضایی « Gordon and Slater » بریتانیاست. محققان این مؤسسه در مطالعات خود به این نتیجه رسیدند که شبکه‌های رسانه‌ای منبع اصلی تنش-

های زناشویی محسوب می‌شوند و اگر به آنها توجه درست نشود، می‌توانند مشکلات عدیده‌ای به وجود آورند. مطالعه جدیدی نیز روی بیش از ۲ هزار زوج بریتانیایی انجام شد و کارشناسان به این نتیجه رسیدند که تقریباً یک چهارم آنها در طول هفته یک مشاجره مرتبط به شبکه‌های اجتماعی دارند و ۴۹ درصد زوجین هم اعلام کردند که به دلیل مشابه هر روز با همسر خود درگیری و جدل دارند. در کشور ما آمار و اطلاعات دقیقی از میزان استفاده زوجین از شبکه‌های اجتماعی و همچنین، تأثیر استفاده از این شبکه‌ها بر تعارضات زناشویی و طلاق در دست نیست، اما به صورت جسته و گریخته آمارهایی مطرح می‌شود. برای مثال، طبق گفته عبدالکریم خیامی؛ مدرس دانشگاه و تحلیلگر رسانه، طبق آمارهای ارایه شده در ۲۱ تا ۲۵ درصد پرونده‌های طلاق در دادگاه‌های خانواده کشور کلمه فیسبوک ذکر شده است (شیخی، ۱۳۹۵).

همچنین تحقیقات نشان داده است که هرچه سال‌های سپری شده از ازدواج کمتر باشد یا به عبارتی زوجین جوان باشند، اثرات منفی استفاده شبکه‌های اجتماعی بیشتر است. تبیین دیگر اینکه مردانی که در شبکه‌های اجتماعی وقت می‌گذارند؛ ممکن است از روابط درون خانه رضایت چندان نداشته باشند و به دنبال روابط مثبت دیگری در شبکه‌ها باشند (حتی روابط رومانتیک با جنس مخالف)، امری که می‌تواند با درک بی‌ثباتی ازدواج رابطه مثبت داشته باشد (دیو و تولان، ۲۰۱۵؛ به نقل از اسکندری و درودی، ۱۳۹۵).

قابل ذکر است که به دلیل رشد روزافزون رسانه‌ها و تولید شبکه‌های اجتماعی مختلف، بررسی این موضوع نیز باید مطابق با تغییرات جدید و به روز باشد؛ به همین خاطر برای انجام این پژوهش، چندین سایت معتبر، مقاله و پایان‌نامه مرتبط با هدف تحقیق مورد بررسی قرار گرفته شد. به عبارتی برای نگارش این پژوهش از روش مطالعه‌ی کتابخانه‌ای و به صورت توصیفی-تحلیلی بهره برده‌ایم تا با استناد به منابع علمی و بررسی چندجانبه، رابطه میان طلاق و فضای مجازی را کشف کنیم و به این پرسش پاسخ دهیم که آیا شبکه‌های اجتماعی و دنیای مجازی بر میزان طلاق و رضایت زناشویی زوجین اثرگذار است؟

با توجه به مطالعاتی که صورت پذیرفت؛ موارد و مطالبی قابل تامل حاصل گردید که به ذکر آن خواهیم پرداخت. اگر بخواهیم به تعریف دقیق تری از مفهوم طلاق بپردازیم؛ می‌توان گفت که طلاق به معنی پایان قانونی ازدواج و جدا شدن همسران از یکدیگر است و در پی آن حقوق و تکالیف متقابلی که بین زوجین در هنگام ازدواج وجود داشته از میان می‌رود. طلاق معمولاً وقتی اتفاق می‌افتد که استحکام رابطه زناشویی از بین می‌رود و میان زوجین ناسازگاری و تنش وجود دارد. طلاق اجتماعی، تغییرات در دوستی‌ها و سایر روابط اجتماعی است که مرد یا زن طلاق گرفته با آنها سر و کار دارد. میان طلاق با فسخ ازدواج متفاوت است. فسخ ازدواج به معنای این است که ازدواج صورت گرفته از ابتدا باطل و بی‌اعتبار بوده‌است. شیوه انجام طلاق در قوانین کشورهای مختلف بسیار متفاوت است اما در اغلب کشورها نیاز به تایید یک دادگاه یا مرجع رسمی حقوقی وجود دارد. مذاهب مختلف نیز رویکردهای متفاوتی به طلاق دارند. طلاق در اسلام به اختیار شوهر انجام می‌شود اما زن نیز در شرایط خاصی ممکن است حق طلاق را به دست بیاورد. واژه طلاق از ریشه عربی و به معنی "گشودن گره" و "رها کردن" است و در فقه اسلامی "زائل کردن قید ازدواج با لفظ مخصوص" تعریف می‌شود (سلطانی دهنوی، ۱۴۰۰).

امروزه طلاق آنچنان معمول است که بخشی از ازدواج به شمار می‌رود. افرادی بی‌درنگ ازدواج می‌کنند؛ طلاق می‌گیرند و دوباره ازدواج می‌کنند؛ تک همسری پیاپی بسیار رواج یافته‌است؛ متأسفانه بسیاری از افراد آماده تجربه رنج و ضربه روانی ناشی از طلاق نیستند (سلطانی دهنوی، ۱۴۰۰). موضوع تأسف بار دیگر این است که فضای مجازی سبب ایجاد طلاق عاطفی در میان زوجین می‌شود. به این معنی که زوجین در زیر یک سقف با یکدیگر زندگی می‌کنند؛ اما ارتباطات عاطفی میان آنها به مرور زمان به حداقل می‌رسد. وجود این مشکل در یک رابطه باعث بی‌مهری و کم شدن انرژی مثبت در خانواده می‌شود. زوجین در بیگانگی دنیای یکدیگر، گم شده‌اند و فقط برای هم، حکم یک هم‌خانه یا یک مصاحب که به او شغلی با زندگی خصوصی و در نهایت کاهش روابط و تضعیف اعتماد متقابل بین اعضای خانواده، به‌ویژه زوجین شود (فاضلی، ۱۳۸۲).

پژوهشی که تصدیقی برای مورد فوق الذکر است؛ توسط کلایتون، ناگورنی و اسمیت (۲۰۱۳) صورت گرفته‌است. آنها نشان دادند که استفاده مفرط از این فضاها می‌تواند آسیب‌های جدی به روابط زناشویی به ویژه روابط عاطفی زوج وارد نماید. به عنوان نمونه، چندین مطالعه آشکار ساخته که استفاده از فیسبوک از طریق کاهش زمان مراقبت و صمیمیت، افزایش ابهام در روابط فرازناشویی، تحریک حسادت، استفاده تکانشی و وسواسی از اینترنت و رد و بدل کردن تصاویر و پیام‌های عاشقانه خارج از عرف زناشویی می‌تواند صمیمیت عاطفی را خدشه دار کند (یوتز، ۲۰۱۲). همین مشکلات در خصوص استفاده از رسانه‌هایی مانند توییتر نیز گزارش شده‌است (کلایتون، ۲۰۱۴)؛ به نقل از اسکندری و درودی، (۱۳۹۵).

- از شکایت در مورد همسران در شبکه های اجتماعی خودداری کنید. این موضوع، به جای حل مشکل، آتش مشکلات شما را شعله ورتر خواهد کرد. بهتر است به جای کسب همدردی و راه حل در این شبکه ها از افراد ذی صلاح و آگاه در مورد مشکلاتتان کمک بگیرید (شیخی، ۱۳۹۵).
  - پخش برنامه های آموزنده از صدا و سیما برای افزایش آگاهی خانواده ها درباره ی خطرات احتمالی فضای مجازی.
  - برگزاری جلسات و کلاس های آموزشی از سوی مصادر فرهنگی در شهرها و روستاهای کشور برای آگاهی دادن و اطلاع رسانی به خانواده ها، به ویژه والدین و زوج های جوان در مورد مزایا و معایب فناوری های جدید به ویژه فضای مجازی و روش های استفاده ی صحیح از آنها.
  - بهره گیری از آموزه های دینی برای هنجارسازی مثبت و ترویج فرهنگ استفاده ی درست از فضای مجازی.
  - تشویق زوجین به استفاده ی درست و به اندازه از شبکه های اجتماعی و دنیای مجازی به منظور افزایش رضایت زناشویی و کاهش میزان طلاق.
  - برنامه ریزی برای ارتقای سطح آگاهی و دانش مردم در زمینه های مختلف و کاربردی زندگی مردم به ویژه سواد رسانه ای
  - لازم است تا همه ی افراد جامعه به ویژه کارشناسان صدا و سیما، دست اندرکاران امور فرهنگی و متصدیان امر آموزش و فرهنگ سازی دست به دست هم دهند تا از بروز چنین وقایع تلخ و ناگواری در کشور، جلوگیری شود.
- زوجین باید زمان های خاص و محدودی را برای استفاده از فضای مجازی در نظر بگیرند. همه ی افراد در زندگی، اهداف کوتاه مدت و بلندمدتی را برای خود تعیین می کنند. زندگی افراد باید حالت هدفمندی پیدا کند و درگیر فضای مجازی نباشد. زوجین باید زمانی را برای صحبت چهره به چهره با یکدیگر اختصاص بدهند و دنیا و مسائل و مشکلات زندگی را از زاویه ی دید شخص مقابل هم ببینند. به نظر می رسد که آموزش و آگاهی سازی عمومی در حوزه ی فضای مجازی، حلقه ی مفقوده ی این روزهای جامعه ی ماست و اگر وضعیت به همین منوال پیش برود، قطعاً در آیندهای که

افق آن از هم اکنون نیز قابل مشاهده است، با مشکلات بیشتری نسبت به وضعیت کنونی مواجه خواهیم شد که راهکارش تولید محتوایی مناسب در این حوزه و در شبکه های اجتماعی به همراه آموزش به افراد براساس سنین مختلف است (ابراهیم پور کومله، ۱۳۹۱)

## بحث و نتیجه گیری

یکی از فرض های بنیادین پژوهش حاضر این است که صرف نظر از محتوا، استفاده زیاد از شبکه های اجتماعی می تواند تأثیراتی را بر کاربر به همراه داشته باشد. به بیان دیگر، حتی اگر از نوع و کیفیت استفاده از فناوری شبکه های اجتماعی صرف نظر شود، صرف استفاده کمی (وابستگی و میزان استفاده از این شبکه ها) نیز میتواند اثرات نامطلوبی در پی داشته باشد.

در حقیقت یکی از ضرورت های جامعه ی امروز، بهره گیری از ظرفیت های فضای مجازی است. در حال حاضر، استفاده از فضای مجازی در دنیا بسیار فراگیر شده است؛ به طوری که گاه زندگی بدون آن سخت و حتی غیرممکن جلوه می نماید. فضای مجازی دارای کاربردهای مناسب و مؤثری در زندگی روزمره است و اهمیت کارکردهای آن بر هیچکس پوشیده نیست؛ اما مانند هر پدیده ی دیگر، معایب و کژکارکردهای خاص و در نتیجه، پیامدهای منفی نیز دارد که نگرانی های عمده ای را برای خانواده ها به وجود آورده است. ورود فناوری های روز و افزایش استفاده از فضای مجازی، موجب بروز هنجارشکنی های اخلاقی زیادی در جامعه شده است. یکی از بزرگترین معضلات اجتماعی که جوامع امروزی به آن مبتلا شده اند؛ ضعف بنیان خانواده است.

از آنجایی که مشکلات خانوادگی به صورت معضلات و ناهنجاری های اجتماعی بروز می نمایند؛ خانواده و سلامت آن از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است. اگر نهاد خانواده که نخستین خاستگاه اجتماعی بشر است، در معرض هجمه قرار بگیرد؛ ارزش های اجتماعی آن جامعه تضعیف شده، کارکرد همه ی نهادهای آن جامعه با مشکلات جدی مواجه می شود، آسیب های جبران ناپذیری به کل جامعه وارد می شود و جامعه به سوی فساد و تباهی می رود. انواع آسیب های اجتماعی که در حوزه ی ارتباطات زوجین که در این نوشتار برشمردیم؛ نمونه های عینی آن را، متأسفانه این روزها در اطراف خود

مشاهده می‌کنیم. البته، این مسئله نیز نباید فراموش شود که این موضوع، کاملاً به این بستگی دارد که زوجین چقدر با این شبکه‌ها درگیر هستند؛ چقدر برایشان وقت می‌گذارند و در مقایسه با ارتباط با همسرشان، چه جایگاهی به این شبکه‌ها می‌دهند. هر قدر استفاده از فضای مجازی، در حد متعارف‌تری باشد؛ آسیب آن بر بنیان خانواده‌ها کمتر است.

یافته‌های پژوهشی حاکی از این است که در موارد متعدد ارتباط‌هایی که در شبکه‌های مجازی شکل می‌گیرد، عفیفانه نبوده و همراه با خیانت‌های عاطفی و واقعی است. روابطی که از طریق شبکه‌ها شکل می‌گیرد و اهداف و محتوایی که دنبال می‌شود نه تنها بستری برای حل مشکلات زوجین فراهم نمی‌آورد، بلکه می‌تواند به تشدید آن کمک کند. به عبارت دیگر، می‌توان چرخه تقویت دوجانبه بین تعارضات زناشویی و گرایش به طلاق، از یک سو و اعتیاد و استفاده از شبکه‌های اجتماعی، از سوی دیگر را متصور شد؛ بدین معنا که در خوشبینانه‌ترین حالت، اگر معتقد باشیم که بذر اختلاف و اختلال در کیفیت روابط زوجین را معمولاً شبکه‌های اجتماعی نمی‌باشند که در موارد متعدد می‌باشند، با اطمینان می‌توان گفت که شبکه‌ها در رشد این بذر نقش بسزایی دارند.

۱. ابراهیم‌پور کومله، سمیرا و خزایی، کامیان، «آسیب‌های نوپدید؛ شبکه‌های اجتماعی مجازی در کمین خانوادگی ایرانی»، نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید، ۱۳۹۱ ه ش، شماره ۱، صص ۱-۱۳.
۲. احمدوند، خلیل الله و مرتضوی، فاطمه، «واکاوی تاثیرپذیری پدیده طلاق از فضای سایبر و شبکه‌های اجتماعی»، قانون یار، ۱۳۹۹ ه ش، شماره ۴ (۱۵)، صص ۵۴۳-۵۶۵.
۳. اسکندری، حسین و درودی، حمید، «بررسی ارتباط میزان استفاده و اعتباد به شبکه‌های اجتماعی بر گرایش به طلاق و تعارضات زناشویی»، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۳۹۵ ه ش، شماره ۱۵ (۳۳)، صص ۲۳-۱.
۴. بحرانی، عبدالله؛ گلستانی، علیرضا و رضاپور، داریوش، «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر میزان طلاق (مطالعه‌ی موردی: شهرستان شادگان)»، فصلنامه‌ی راهبردهای نو در روانشناسی و علوم تربیتی، ۱۳۹۸ ه ش، شماره‌ی ۱، صص ۱۰-۳.
۵. تقی زاده، عباس، «ارتقای سواد رسانه‌ای زمینه کاهش آسیب‌های اجتماعی نوپدید فضای مجازی»، نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید، ۱۳۹۱ ه ش، شماره ۳، صص ۷-۱.
۶. حسنوند، مسعود، «تأثیر شبکه‌های اجتماعی در بروز پدیده‌ی طلاق»، همایش ملی یافته‌های نوین در علوم انسانی و امنیت اجتماعی، ۱۳۹۳ ه ش، شماره ۱، صص ۹-۲.
۷. شیخی، الهه، «نقش شبکه‌های اجتماعی در مشکلات خانوادگی و طلاق»، کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی، ۱۳۹۵ ه ش، شماره ۴، صص ۱۴-۱.
۸. صدیق بنای، هلن، آشنایی با شبکه‌های اجتماعی، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ای روزنامه‌ی همشهری، ۱۳۸۷ ه ش.

۹. فاضلی، محمد، مصرف و سبک زندگی. قم: صبح صادق، چاپ چهارم، ۱۳۹۸ه، ش.

۱۰. مظفری‌نیا، سهراب و قاسمی‌پور، مریم، «بررسی رابطه‌ی بین سبک زندگی متأثر از فضای مجازی و طلاق عاطفی در شهر ایلام»، فصلنامه‌ی علمی-ترویجی فرهنگ، ۱۳۹۵ه ش، شماره ۵۶ و ۵۷، صص ۲۱-۷.

۱۱. نیکبخش، بهرام، «بررسی شبکه‌های اجتماعی در فضای مجازی به عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی نوپدید و تأثیر آن بر کانون خانواده (مطالعه‌ی موردی: منطقه‌ی هشت شهرستان اهواز)»، فصلنامه‌ی علمی-ترویجی جامعه، فرهنگ و رسانه، ۱۳۹۷ه ش، شماره ۷، صص ۱۵-۳.

۱۲. لطفی، بهزاد و تکتّم رهنمای، «بررسی اثرات شبکه‌های اجتماعی بر طلاق از دیدگاه حقوق خصوصی». کنفرانس دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۲ ۱۳۹۴ه ش، شماره ۴، صص ۱۲-۵.

۱۳. <https://www.ilna.ir>